

Василь КРЕМЕНЬ

ОСВІТА В СТРУКТУРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

(З трибуни загальних зборів
Національної академії
педагогічних наук України)

© В. Кремень. 2011

о стосується місця освіти в суспільстві. Цивілізаційні зміни обумовлюють зростання значимості освіти в суспільному житті і долі людини. Бо нова цивілізація, життя і діяльність людини стають все більш знаннєвими, освітньо орієнтованими. Досить послатися на перехід людства від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, де все більшу питому вагу відіграє інтелектуальна власність, де успіх наукових технологій залежить від інтелектуального потенціалу нації, від рівня розвитку особистості.

Сьогодні як ніколи раніше прогресивність будь-якого суспільства визначається рівнем розвитку особистості. Цей же чинник є головним важелем подальшого прогресу. А розвиток особистості, в свою чергу, визначає освіта.

Для суспільств, що бажають бути конкурентоспроможними, зорієнтованими на майбутнє, освіта поряд з наукою стають найбільш пріоритетними сферами життєдіяльності. Тому що в умовах глобалізації зростає конкурентність країн як в економічній,

Цивілізаційні зміни, що відбуваються в сучасних умовах, безпосередньо стосуються системи освіти. Зупинимось на трьох аспектах.

Перше, як ці зміни впливають на місце освіти в суспільстві.

Друге, які вимоги ставляться до людини і які корективи мають бути внесені в освіту з тим, щоб готувати людину до конкурентного життя.

І третє, які зміни відбуваються в самому освітньому просторі під впливом цивілізаційних процесів.

так і в інших сферах, і місце кожної країни в цій конкуренції визначатиметься наукою як сферою, що продукує нові знання, і освітою, що олюднює знання, робить їх діяльними. Саме стан науки, освіти і пов'язаних з ними технологій визначить, у якій з трьох груп країн перебуватиме Україна: серед тих, що продукують нові технології; серед тих, що можуть використовувати нові технології; чи буде на узбіччі людського прогресу, тобто поза сучасними технологіями.

У цьому відношенні Україна знаходиться в суперечливому стані. Пріоритетом освіти ще не стала. Її вплив, як і науки, на суспільний розвиток є недостатнім. Не знімаючи вини з освіти і науки, зауважимо про ще недостатню затребуваність результатів їхньої діяльності з боку суспільства і держави.

Наступне. Які нові вимоги, зумовлені цивілізаційними змінами, висуваються перед людиною і як повинна відповісти освіта. Тут зазначимо кілька позицій.

Перше. Сучасна цивілізація вступила в новий тип прогресу — інноваційний. Тобто такий, що несе в собі високий динамізм, швидку зміну знань, інформації, технологій. Змінюваність стає не винятком в житті людини і суспільства, а повсякденною характеристикою життя. Тому треба формувати людину, здатну і психологічно і професійно жити і діяти в постійно змінюваному середовищі. Для цього необхідно змінити саму спрямованість навчального процесу. Не тільки творче засвоєння базових знань, а й реалізація інших функцій. Зокрема, треба навчити людину навчатися впродовж життя, виробляти уміння, навички і потребу робити це. А також — навчити використовувати отримані знання в практичній діяльності: професійній, суспільно-громадській, побуті. Тобто формувати знання людину, для якої знання є методологічною основою життя і діяльності. Тільки так ми зможемо утвердити в Україні суспільство знань.

Друге. Сучасна цивілізація значно розширює й ускладнює комунікативне середовище, в якому знаходиться людина. Нині людина повсякчас вступає в безліч контактів: особистих, інформаційних. Ці контакти мають широку географію, аж до загальнопланетарного характеру. І для

того, щоб бути самостійним суб'єктом цих відносин, а тим більше в ситуаціях конкуренції, ми з необхідністю маємо сприяти формуванню самодостатньої, розвиненої особистості. І тут перед освітою постає чимало завдань. І головне з них — залишити в минулому авторитарну, репресивну педагогіку і перейти до педагогіки толерантності. Утвердити в навчальних закладах атмосферу взаємної поваги і пошанування тих, хто навчає, і тих, хто навчається. Перейти від суб'єктно-об'єктних відносин між учителем і учнем, професором і студентом, до суб'єктно-суб'єктних, де обидві сторони були б активними й діяльними. Без цих зрушень ми не змінимо суспільства, держави. Бо демократія не там, де демократичний президент, уряд, парламент, хоча і це важливо, а там де є критична маса громадян, здатних жити в демократичних умовах і не здатних перебувати в авторитарному середовищі. Людина ж, сформована авторитарною педагогікою дуже часто є носієм цих поглядів і у дорослому житті.

Третє. В сучасній цивілізації вимагається людиноцентричність за своїм характером освіти і виховання. Тобто максимальне наближення освіти і виховання до запитів конкретної особистості дитини, її здібностей і сутності. Бо лише в цих умовах можна максимально розкрити таланти людини, надати їй можливість сповна самореалізуватися, а значить — зробити суспільний розвиток ефективним і несуперечливим.

І тут треба піддати сумніву здавалось би надзвичайно гуманне гасло: всебічний і гармонійний розвиток людини як мету освіти і виховання. А чи не виховуємо ми, йдучи сліпо за цим гаслом, всебічно недорозвинених особистостей? Адже кожна людина має певний талант, певний тип здібностей. І завдання полягає в тому, щоб людина сформувалася передусім на основі цього стрижня, а не всупереч йому, ігноруючи талант заради надуманого всебічно гармонійного шаблону. Тому — всебічно і гармонійно настільки, наскільки це враховує сутність дитини, її здібності і таланти.

У цьому контексті нам необхідно змінити середню освіту. Старша школа повинна стати профільною, де діти здійснювали б навчання

у контексті своїх талантів і планів. А для цього старша школа має бути, як правило, відокремленою від базової і спеціалізованою.

Четверте. Цивілізаційні зміни обумовлюють необхідність підготовки людини до нових, часто принципово інших технологій. Передусім ідеться про інформатизацію та комп'ютеризацію. Комп'ютер у навчальному процесі забезпечує як мінімум кілька функцій:

— це шлях до комп'ютерної грамотності, без якої вже неможливо бути конкурентоспроможним;

— це потужний засіб індивідуалізації та інтенсифікації навчальної діяльності;

— це шлях до отримання інформації з усього світу;

— це новий тип навчання — дистанційна освіта, яка органічно доповнює традиційні методи навчання.

У нашій країні певні зрушення у поширенні застосування інформаційних технологій є, але вони недостатні.

Наприклад, для порівняння, кількість персональних комп'ютерів у розрахунку на 100 учнів загальноосвітніх закладів у Данії — 27,3, у тому числі під'єднаних до Інтернету — 26,3; Норвегії — відповідно 24,2 і 22,7; Нідерландах — 21,0 і 20,0; Великій Британії — 19,8 і 18,5; в Україні — 1,3 і ~1 (але 70 % з них — застарілі).

Щодо використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі картина така. Частка викладачів, що використовують персональні комп'ютери у класах протягом року (від загальної чисельності викладачів) у Великій Британії — 96,4; Данії — 94,6; Нідерланди — 90, 0; Норвегії — 89,4; по Україні даних немає, але ці показники будуть як мінімум на порядок гірші.

Тому треба вітати рішення Президента України В. Ф. Януковича про оголошення 2011 роком освіти та інформаційного суспільства.

П'яте. Глобалізація ставить прогрес будь-якої країни у більшу залежність від загальнолюдського прогресу, ніж раніше. Динамічний розвиток можуть забезпечити лише ті країни, які тісно співпрацюють із усім світом. Для цього необхідно кілька умов. Серед них, щоб країна знаходилася в однотипних за своїм характером суспільних

відносинах із іншими країнами (ринкова економіка, демократична політична система, багатоманітність духовного життя), а також — підготовленість громадян країни до функціонування у глобальному просторі.

Іншими словами, освіті треба готувати глобалістичну людину, що здатна жити і успішно діяти в глобальному просторі. І тут постає багато завдань: від належної світоглядної підготовки, що давала б адекватне уявлення про світ, в якому живе людина, до знання окрім державної мови, і мов національних меншин, зокрема російської, також англійської мови як найбільш поширеної мови міжнародного спілкування. Варто було б подумати над обов'язковим і ефективним вивченням англійської мови усіма учнями України.

Шосте. І, безумовно, сучасна цивілізація вносить корективи в систему цінностей, які треба формувати у людини. Навіть вічні цінності, такі як добро і зло, набувають нових відтінків, в усякому разі це важливо у пострадянському просторі.

Чесно зароблене багатство — це добро чи зло? Переконаний, добро. Бо воно свідчить про внесок людини в суспільний розвиток. Приклад Біла Гейтса. На відміну, безумовно, від походження багатства більшої багатих в Україні. Тому вчити дитину бути успішним через свою майбутню працю — це великий стимул для навчання, що покликаний допомогти викоринити авторитарну педагогіку як засіб підвищення успішності учнів.

Або візьмо патріотизм, національне єднання. В умовах глобалізації їх значення не тільки не падає, а й зростає. Бо глобалізація — не просто зближення країн, а й загострення конкуренції, зокрема в економіці. Тому лише країна, де об'єднаний народ, який розуміє свої національні інтереси, зможе відстояти їх, а через це створить і передумови для кращого життя. Тому патріотизм — не тільки є самоцінним, а й шляхом до кращого життя.

І ще один аспект теми — зміни, що відбуваються в освіті під впливом цивілізаційних трансформацій. Назву кілька.

Перше. Активне формування глобального освітнього простору. На думку професора

Бостонського університету Філіпа Альтбаха, ключовими факторами, які впливають на глобальний освітній простір, сьогодні є: «Виникнення глобальної системи знань, в якій комунікація стає прозорою, а результати досліджень та інша інформація легко поширюються по всьому світу, використання англійської мови як головної світової мови наукового спілкування, експансія інформаційних технологій» (Тенденції глобальної вищої освіти: основні напрями академічної революції», 2009);

Друге. Інтернаціоналізація, тобто процес входження національних освітніх інституцій у глобальний освітній простір. За визначенням ЮНЕСКО, «інтернаціоналізація є однією із форм, в яких вища освіта відповідає на можливості і проблеми глобалізації. Інтернаціоналізація охоплює багато питань, серед яких навчальні програми, процес викладання та навчання, дослідження, інституційні угоди, мобільність викладачів та студентів, різноманітні форми співробітництва та багато інших» («Вища освіта в умовах глобального суспільства», 2004). Відповідно на процеси інтернаціоналізації є, зокрема, Болонський процес.

Третє. Інноваційний характер діяльності освітніх інституцій, обумовлений значенням знань для економічних, соціальних, культурних та інших реалій XXI сторіччя. «В наш час соціологи говорять про суспільство знань, економісти аналізують економіку знань, освітяни полемізують про суспільство навчання — дещо спрощено та узагальнено можна сказати, що інновація в сучасному світі є тотальною відкритістю новому — в технічному, технологічному, психологічному, соціальному та інших значеннях, а екзистенціальний імператив інноваційної людини — орієнтація на майбутнє як фундаментальну світоглядну цінність.»

Цивілізаційні трансформації викликали до життя нові освітні структури, зокрема, так званий «університет світового класу». Згідно із їх концепцією переконливі результати діяльності кращих освітніх інститутів, які полягають у високій якості знань випускників, здатності проводити найсучасніші дослідження та бра-

ти участь у трансфері технологій, по суті можуть бути обумовлені трьома групами факторів:

а) високою концентрацією талантів серед викладачів та студентів;

б) значними фінансовими можливостями, які дають змогу створити ефективне освітнє середовище та проводити найсучасніші наукові дослідження;

в) оптимальну управлінську модель, що охоплює бачення стратегічної мети, інноваційні підходи та гнучкість, які дають можливість приймати рішення й оперативно здійснювати управлінську діяльність без бюрократичних затримок (Джеміль Салмі «Створення університетів світового класу», 2009). Створювати умови треба і нашим університетам.

У контексті нашої теми сучасні українські реалії такі. За оцінками Світового банку, індекс економіки знань, який розраховується з показників розвитку інноваційної системи, освіти, людських ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій, економічного режиму і державного управління в Україні становить у 2009 році 6,00, і наша країна займає за цим показником 51 місце у світі. В провідних країнах світу перевищує 8,00 — так, лідер рейтингу, Данія, має індекс 9,52, Швеція — 9,51, а Фінляндія — 9,37. Частка України на світовому ринку наукової продукції є меншою 0,1 %, питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт становить близько 1 % ВВП України. Як наслідок, за даними глобального індексу конкурентоспроможності, у 2009 — 2010 році Україна з індексом 3,95 посіла лише 82 місце серед 133 країн (для порівняння, на 81 місці знаходиться Гамбія, на 83 місці — Алжир). Варто, однак, зазначити, що за якістю освітньої системи Україна має значно кращі результати, і з індексом 3,9 посідає 49 місце (на 48 місці знаходиться Нігерія, на 50 місці — Філіппіни). Отже, перед Україною постають надзвичайно важливі завдання по приведенню системи освіти у відповідність із сучасними вимогами, що обумовлені цивілізаційними трансформаціями. Від розв'язання цих проблем залежить майбутнє держави, нації і кожного громадянина.